

سرآه: محمد، رکعی، ۱۳۵۵ -

بنوان و نام‌پدیدآور: میدان‌های معنایی در کاربست قرآنی / محمد رکعی، شعبان نصرتی؛
سر ویراستار سید محمد حسینی سورکی و ویراستار و صفحه‌آرا محمد حسینی نصرآبادی.

مشخصات نشر: قم: موسسه علمی - فرهنگی دارالحديث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۶
مشخصات فیزیکی: ۲۹۷ ص.

فروست: بدینگونه کلام اهل بیت (علیهم‌السلام) / ۹

ISBN: 978 - 964 - 493 - 942 - 6

وضعیت فهرست‌نویسی: فیرا

موضوع: قرآن - مسائل لغوی

موضوع: Quran - Language, Style

موضوع: قرآن - واژه‌شناسی

موضوع: Lexicology * - قرآن

موضوع: معنی‌شناسی

Semantics: موضوع

موضوع: زبان عربی -- معنی‌شناسی

موضوع: Arabic language -- Semantics

شناسه افزوده: نصرتی، شعبان، ۱۳۵۶ -

رده‌بندی‌کننده: ۱۳۹۶ م ۹/عن ۸۲/۲ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۳

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۴۶۸۴۸۲۱

میدان های معنایی در کربست قرآنی

محمدرکعی، شعبان فسرته

میدان‌های معنایی در کاربری قرآنی

محمّد رگمی، شعبان نصرتی

تهیه: پژوهشکده کلام اهل بیت (ع) / ۹

سرپرستار: سید محمّد حسینی سورکی

یراستار و صفحه‌آرا: محمّد حسینی نصرآبادی

طراح جلد: حسن فرزندگان

ناشر: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث

چاپ: دوم / ۱۳۹۷

چاپخانه: دارالحدیث

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵، تلفن: ۳۷۷۴۰۵۲۳ - ۰۲۵ / فاکس:

۳۷۷۴۰۵۷۱ - ۰۲۵ / ص.ب. ۴۴۶۸ / ۳۷۱۸۵

نمایشگاه دائمی علوم حدیث (قم، خیابان معلم) تلفن: ۳۷۷۴۰۵۴۵ - ۰۲۵، فروشگاه شماره ۲۸

(قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف پلاک ۲۹) تلفن: ۳۸۴۲۳۰۹ - ۰۲۵ / ۳۷۸۴۲۳۱۰

- ۰۲۵

فروشگاه شماره ۳۸ (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) درب شماره ۷) تلفن:

۵۵۹۵۲۸۶۲ - ۰۲۱

فروشگاه شماره ۴۸ (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) درب شماره ۷) تلفن:

۵۱۲۲۴۴۹۳ - ۰۲۱

فروشگاه شماره ۵۸ (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) بازار قدیم) تلفن:

۵۵۹۳۰۹۹۹ - ۰۲۱، پلاک ۱۹/۱

<http://darolhadith.ir>

darolhadith.20@gmail.com

<http://shop.darolhadith.ir>

ISBN: 978 - 964 - 493 - 942 - 6

© کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

۱۳۰۱۴۷۰۰۰۲۰۲۰

فهرست

۱۳	سخن پژوهشگرده .....
۱۵	پیشگفتار .....

بخش نخست

۱۹	فصل اول: کلیات و مفاهیم .....
۱۹	ضرورت و جایگاه معناشناسی .....
۲۰	جایگاه نظری معناشناسی .....
۲۰	معناشناسی، ارائه‌کننده مبانی فهم متن .....
۲۱	معناشناسی و مطالعات دینی .....
۲۲	جایگاه کاربردی معناشناسی .....
۲۳	تعریف معناشناسی .....
۲۴	گونه‌های معناشناسی .....
۲۴	معناشناسی منطقی .....
۲۵	معناشناسی فلسفی .....
۲۶	معناشناسی نشانه‌شناختی .....

- ۲۶..... معناشناسی زبانی یا زبان‌شناختی
- ۲۷..... تاریخچه معناشناسی
- ۲۷..... سنت معناشناسی اسلامی
- ۳۰..... سنت معناشناسی غربی
- ۳۱..... مکاتب معناشناسی
- ۳۱..... معناشناسی تاریخی - لغوی
- ۳۳..... معناشناسی ساختارگرا
- ۳۵..... جریان‌ها، بهم مکاتب ساختارگرایی
- ۳۵..... ۱. معنانشناسی میدان
- ۳۶..... ۲. معناشناسی سببی
- ۳۷..... ۳. معناشناسی معنایی یا مؤلفه‌ای
- ۳۷..... معناشناسی زایشی
- ۴۰..... معناشناسی نو ساختارگرا
- ۴۱..... معناشناسی شناختی
- ۴۱..... ادعاهای معناشناسی شناختی
- ۴۱..... انعطاف‌پذیری معنا
- ۴۲..... سیاق‌مندی معنا
- ۴۳..... کاربردی بودن معنا
- ۴۴..... بدن‌مندی معنا
- ۴۴..... معناشناسی و دانش‌های همگن
- ۴۶..... معناشناسی و هرمنوتیک
- ۴۸..... معناشناسی و نشانه‌شناسی
- ۴۸..... معناشناسی و زبان‌شناسی
- ۴۹..... معناشناسی و کاربردشناسی
- ۵۰..... قلمرو معناشناسی

فصل دوم: اصول و مبانی معناشناسی میدان‌های معنایی در کاربست قرآنی..... ۵۳

درباره ایزوتسو و آثارش..... ۵۴

زندگی‌نامه..... ۵۵

آثار ایزوتسو در مطالعات قرآنی..... ۵۶

روش‌شناسی ایزوتسو..... ۵۷

اصول و مبانی معناشناسی میدان‌های معنایی..... ۵۹

رویکرهای مختلف به معنا..... ۶۱

رویکرد ذات‌گرایانه..... ۶۱

رویکرد زمینه‌ای..... ۶۲

رویکرد کاربردی..... ۶۳

معنا در معناشناسی میدان‌های معنایی..... ۶۶

سطوح مطالعه معناشناسی..... ۶۹

رابطه اندیشه و زبان..... ۷۱

ویژگی‌های اندیشه..... ۷۳

اصول و مبانی معناشناسی میدانی در کاربست قرآنی..... ۷۷

تعامل جهان‌بینی معنایی و دستگاه زبانی..... ۷۷

دستگاه معنایی یا جهان‌بینی معنایی..... ۷۷

دستگاه تصویری زبان..... ۸۰

زبان دستگاه سامان‌مند..... ۸۱

معناشناسی در پی وضع تعینی..... ۸۷

مهندسی معکوس در بازسازی جهان‌بینی قرآنی..... ۹۱

واقع‌نمایی بر پایه تدریج بر کشف..... ۸۹

میزان دخالت فهم پیشینیان در مهندسی معکوس..... ۹۱

قرآن و پیروی از زبان قوم..... ۹۱

جایگاه دانش‌ها و جهان‌بینی‌های دیگر (سینامتیت)..... ۹۲

۹۳.....	نسبی بودن معنای قرآن
۹۳.....	جایگاه روایات در معناشناسی قرآن
۹۷.....	نتیجه
۹۹.....	فصل سوم: میدان‌های معنایی
۹۹.....	دانش‌های کاربردی در معناشناسی میدان‌های معنایی
۹۹.....	انواع متن از نظر شیوه تبیین
۹۹.....	متن پویا
۱۰۰.....	متن ایستا
۱۰۱.....	انواع متن از نظر محدوده پاسخ به مسائل
۱۰۱.....	متن باز
۱۰۱.....	متن بسته
۱۰۱.....	انواع متن از نظر تأثیر در جهان بیسی
۱۰۲.....	متن مؤسس
۱۰۲.....	متن مفسر
۱۰۳.....	متن مقلد
۱۰۳.....	متن مغایر
۱۰۴.....	میدان معنایی
۱۰۶.....	حوزه معنایی
۱۱۰.....	گونه‌های مطالعه میدان‌های معنایی
۱۱۰.....	مطالعه در زمانی
۱۱۱.....	مطالعه همزمانی
۱۱۲.....	معنای پایه و نسبی
۱۱۵.....	معنای پایه در کاربرد قرآنی
۱۱۶.....	معنای نسبی در کاربرد قرآنی
۱۱۷.....	حوزه‌ها و میدان‌های معنایی فرعی
۱۱۹.....	واژه‌های کانونی، کلیدی و فرعی

نسبت‌های معنایی	۱۲۵
میدان‌های معنایی و نسبت‌های صرفی و نحوی	۱۲۶
میدان‌های معنایی و نسبت همنشینی	۱۲۹
میدان‌های معنایی و نسبت جانشینی	۱۳۰
میدان‌های معنایی و نسبت تقابل	۱۳۲
تکنیک‌های کاربردی در مطالعه میدان‌های معنایی	۱۳۴
انتخاب حیطه مطالعاتی	۱۳۴
یافتن معنای با	۱۳۶
تحلیل صرفی و نحوی	۱۴۰
تحلیل همنشینی‌ها	۱۴۱
تکنیک‌های کاربردی در کشف هم‌نشین‌ها	۱۴۲
تکنیک نمایه‌زنی	۱۴۲
تکنیک استفاده از همنشینی‌های مرتبط	۱۴۲
تحلیل جانشینی	۱۴۳
تحلیل مقابل‌ها	۱۴۴
فصل چهارم: امکان‌سنجی و آسیب‌شناسی	۱۴۵
مهم‌ترین نقدها بر معناشناسی ایزوتسو	۱۴۹
نقد ایزوتسو در تحلیل معناشناختی مفهوم کفر	۱۵۲
نقد ایزوتسو در تحلیل معناشناختی واژه کتاب در قرآن	۱۶۰

بخش دوم: نمونه‌های کاربردی

تحلیل معنایی و فهم کتاب	۱۶۵
«کتاب» به‌عنوان واژه کانونی	۱۶۸

الگوی تفکر قرآنی بر اساس معناشناسی همزمانی ۱۷۱

مقدمه ۱۷۱

تحلیل معناشناختی ۱۷۴

حوزه معنایی صرفی ۱۷۵

حوزه معنایی هم‌نشین‌ها ۱۷۷

هم‌نشین‌های ماضی ۱۷۷

هم‌نشین‌های زمان ۱۷۸

هم‌نشین‌های مکانی ۱۸۲

حوزه معنایی نانشین‌ها ۱۸۳

تحلیل معناشناختی تفکر از ارتباط حوزه علم با حوزه ایمان ۱۹۰

جمع‌بندی ۱۹۵

کتاب‌نامه ۱۹۶

درآمدی بر معناشناسی چهل در قرآن ۱۹۹

مقدمه ۱۹۹

معنای پایه و نسبی ۲۰۱

تحلیل معناشناختی چهل با توجه به حوزه صرفی ۲۰۲

تحلیل معناشناختی چهل از طریق مقابل‌های آن ۲۰۳

تقابل چهل و حلم ۲۰۴

تقابل چهل و علم ۲۰۶

تقابل عقل و چهل ۲۰۷

تحلیل معناشناختی چهل از طریق حوزه هم‌نشین‌ها ۲۱۰

تحلیل معناشناختی چهل از طریق هم‌نشین‌های غیر معرفتی ۲۱۰

تحلیل معناشناختی چهل از طریق هم‌نشین‌های معرفتی ۲۱۸

جمع‌بندی ۲۲۱

کتاب‌نامه ۲۲۲

تحلیل معناشناختی حوزه معنایی تعلیم در قرآن: عاملیت خداوند در فرایند تعلیم.....	۲۲۵
مقدمه	۲۲۵
عاملیت خداوند در فرایند تعلیم بر اساس روش همزمانی	۲۲۷
میدان معنایی تعلیم دهنده و تعلیم گیرنده	۲۲۸
میدان معنایی مواد تعلیم	۲۳۹
میدان معنایی شیوه های تعلیم	۲۴۸
جمع بندی	۲۵۵
کتابنامه	۲۵۶
خاتمه: مطالعات قرآنی ایزوتسو در جهان اسلام	۲۵۹
پذیرش غیر انتقادی ایزوتسو توسط دشمنان رآنی مسلمان	۲۶۱
آثار ایزوتسو درباره قرآن: بازسنجی های انتقادی در دانش جدید اسلامی	۲۷۱
کتابنامه	۲۸۵

سخن پژوهشگرده

بایستگی تحقیق دقیق و منسجم در متون دینی و ضرورت پردازش علمی و روزآمد در حوزه باوردیست‌ها به‌دست آمده از قرآن و روایات، تأسیس پروژه‌ها و برنامه‌های کلامی متن‌محور را جهت تبیین صحیح و دفاع مستند از اندیشه دینی ضرورت می‌بخشد.

پژوهشگرده کلام اهل بیت (علیهم‌السلام) در قرآن و حدیث به همین منظور مباحث معناشناسی را - به دلیل اولویت و ضرورت انکار ناپذیر در مطالعات مبتنی - در دستور کار گروه مبانی معرفتی دانش کلام قرار داده که نسبت به مباحث کلام نقلی بنیادی به حساب می‌آیند؛ چراکه این مباحث تفسیر متون مقدس را متحول می‌سازند.

از آنجا که یکی از ضروری‌ترین رسالت‌های معرفتی دانش کلام، شناخت روش‌های گوناگون متن‌پژوهی و بومی‌سازی و پیراستگی آنان از هرگز مولفه‌های ناسازگار با مبانی اعتقادی و ضروری دین است، بررسی روش‌های معناشناسی و کارکرد آن‌ها در حوزه متون مقدس اسلامی در اولویت پژوهشی گروه مبانی معرفتی دانش کلام قرار گرفت و تحقیق حاضر بر اساس فرآیند پژوهشی مذکور و در راستای اهداف پژوهشگرده کلام اهل بیت (علیهم‌السلام) به رشته تحریر درآمد.

میدان‌های معنایی در کاربست قرآنی در حقیقت ارائه‌کننده اصول و قواعد فهم مقدس‌ترین متن مسلمانان است. این اثر، تحقیقی بینارشته‌ای به‌شمار می‌رود که میان دستاوردهای معناشناسی میدان‌های معنایی و تفسیر قرآن ارتباط برقرار می‌کند. پیش از این اثر دانشمند ژاپنی توشیهیکو ایزوتسو به عنوان مبدع روش «معناشناسی میدان‌های معنایی» این روش را در تحلیل موضوعات قرآنی به خدمت گرفت اما هیچ‌گاه به تبیین مبانی و قواعد این روش در تحلیل متن قرآن به صورت منسجم و نظام‌مند نپرداخت و توضیحات وی در معرفی و بیان مبانی آن کافی به نظر نمی‌رسید. همین دلیل پژوهشگرانی که پس از وی به کاربرد این روش در موضوعات قرآنی پرداختند هر یک برداشتی شخصی را از دیدگاه ایزوتسو مورد توجه قرار داده‌اند. به همین دلیل مولفان این اثر به دلیل آثار منحصر به فرد این روش در استخراج معارف دینی از متن قرآن تبیین مبانی، قواعد و تکنیک‌های استفاده از روش معناشناسی میدان‌های معنایی در موضوعات قرآنی اقدام کرده‌اند. در خاتمه امیدواریم از دیدگاه‌های صائب پژوهشگران، دانشجویان و علاقه‌مندان به مباحث معناشناسی در اصلاح و تکمیل اثر حاضر بهره ببریم.

محمدتقی سبحانی

رئیس پژوهشکده علوم اسلامی

پیشگفتار

روش معناشناسی میدان‌های معنایی به‌عنوان نخستین روش معناشناسی جدید در قرآن و حدیث نخستین بار از سوی ایزوتسو در قرآن به‌صورت کاربردی مطرح شد و در پی آن تحقیقات فراوانی در این رویکرد معناشناسی در قرآن و روایات به بار نشست. با این حال، لازم بود این روش به‌صورت الیاتی و منسجم در مطالعات قرآنی و روایی پی‌گیری شود. از سوی دیگر، در مدت برگزاری کارگاه‌ها و نشست‌های معناشناسی، مشاوره پایان‌نامه، کلاس‌های متن‌پژوهی، همچون علم و معرفت در قرآن و حدیث، مباحث جدید دانش تفسیر، درخت‌های گونه‌گونی از سوی دانشجویان به معرفی منابع فارسی در مطالعات معنایی در قرآن و حدیث روبه‌رو شدیم. در حوزه «معناشناسی میدان‌های معنایی» منابع معرفی شده، دانشجویان و محققان را قانع نمی‌ساخت. به نظر دانشجویان، کتاب ایزوتسو همچون خدا و انسان در قرآن و مفهوم ایمان در کلام اسلامی که منابع اصلی این رویکرد را تشکیل می‌دهند، از دو جهت دارای نقیصه بود؛ یکی در تبیین مبانی و دیگری در کاربردسازی. ایزوتسو تنها به نظریه‌پردازی و بومی‌سازی آن بسنده کرده است و متن او یک متن آموزشی به شمار نمی‌رود و همچنین از برخی مبانی غفلت شده است. از سوی دیگر، ایزوتسو مراحل کاربردسازی را به‌دقت در کتاب خود منعکس نکرده است، در حالی که نیاز دانشجویان و پژوهشگران در حوزه قرآن و

حدیث مباحث کاربردی‌تر از این روش معناشناسانه است. منابع دیگر نیز به‌صورت مستقل به این بحث نپرداخته و دانشجویان - چه در تشخیص چستی میدان‌های معنایی و چه قواعد کاربردی آن - با مشکل روبه‌رو بودند. از این‌رو، با درخواست پی در پی دانشجویان بر آن شدیم تا کتابی با عنوان میدان‌های معنایی در کاربست قرآنی تهیه کنیم.

این اثر بر دو بخش «مباحث نظری» و «مباحث کاربردی» تنظیم شده است. در بخش مباحث نظری به تبیین و توضیح مبانی این رویکرد در مطالعات قرآنی و برهمه قواعد و تکنیک‌های کاربردی روش معناشناسی میدان‌های معنایی و نقدهای طرح‌شده پرداخته و در بخش کاربردی، نمونه‌هایی در به‌کارگیری این روش ارائه داده‌ایم.

لازم است در این‌جا بر ارزش تمامی اساتید و محققانی که ما را در به‌سرانجام رساندن این اثر یاری کرده‌اند، به‌ویژه از ریاست محترم مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث حضرت آیه‌الله محمدی ری‌شهری که اهتمام ویژه‌ای به پژوهش‌های نو در مطالعات قرآن و حدیث دارند تشکر وافر داریم. از اساتید بزرگوار حجت‌الاسلام والمسلمین محمدتقی سبحانی و حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر قائمی‌نیا و حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر برنجکار که حمایت‌ها و راهنمایی‌های خود بر غنای این اثر افزودند و از معاونین محترم پژوهشکده کلامی بیت‌الله آقایان سیدهادی سید وکیلی، عطاءالله جباری و اکبر اقوام کرباسی تشکر و سهمی در به‌سامان رسیدن این اثر داشته‌اند و همچنین از پژوهشگرانی که در گروه مبانی معرفتی دانش کلام با ما همفکری داشته‌اند آقایان سید مهدی میرزا، پیرو رسول احمدی و دوستان دیگری که از تلاش‌های علمی آنان بهره‌بردیم آقایان سیدمحمدباقر برقی مدرس و غلام محمد شریعتی و خانم زهرا علیمردانی قدردانی و تشکر می‌کنیم.

شعبان نصرینی و محمد رگمی